

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΩΣ Η ΚΑΤ' ΕΞΟΧΗΝ ΕΚΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΥΝΑΜΙΣ

Μάθημα 4ον

Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ

«Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει
εἶδε φῶς μέγα καὶ τοῖς καθημέ-
νοις ἐν χώρα καὶ σκιᾷ θανάτου
φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς»
(Ματθ. 8', 16).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

1. Εἰσαγωγή. Ἡ εἰκὼν τοῦ Ὁρφέως. Λόγοι τοῦ Κλήμεν-
τος τοῦ Ἀλεξανδρέως καὶ τοῦ Εὐσεβίου.

2. Ἡ κατὰπτωσις τῆς Ὁρησκειᾶς. Τὸ σκότος
τῆς εἰδωλολατρείας. Λατρεία τῶν αὐτοκρατόρων. Συγκρητισμός.
Ὁργιστικαὶ λατρεῖαι καὶ μυστηριακαὶ τελεταί.

3. Ἡ κατὰστασις τῆς Φιλοσοφίας κατὰ
τοὺς χρόνους τοῦ Χριστοῦ. Ἐκλεκτισμός. Ἡ στωϊ-
κὴ φιλοσοφία.

4. Ἡ κατὰπτωσις τῶν γραμμάτων καὶ τῆς
τέχνης. Ποίησις. Ἀποκεφαλισμός ἐλληνικῶν ἀγαλμάτων. Ῥη-
τορικὴ. Ἐκφυλισμός δράματος. Ἡ κατὰπτωσις καὶ εἰς τὰς Ἀθή-
νας καὶ τὴν Ἀττικὴν γῆν. Λόγοι τοῦ Παπαρρηγοπούλου. Τὸ θέα-
τρον εἰς τὰς Ἀθήνας.

5. Ἡ κατὰπτωσις τοῦ ἡθικοῦ καὶ κοινω-
νικοῦ βίου. Περιγραφὴ ἑνὸς ἐθνικοῦ φιλοσόφου. Φρικιαστι-
καὶ περιγραφαὶ τῶν συγγραφέων. Τὸ κακὸν διεπράττετο ἐλευθέρως
καὶ δημοσίᾳ. Ἑκατομμύρια δούλων. Χλιδὴ καὶ σπατάλη. Αἱ μονο-
μαχίαι.

6. Ἡ νοσταλγία τοῦ «Ἀγνώστου Θεοῦ».
Πνιγερὰ ἀτμόσφαιρα. Ἡ νοσταλγία τοῦ «Ἀγνώστου Θεοῦ».

7. Πρακτικὴ Ἐφαρμογὴ. Ὡς «υἱοὶ φωτός» καὶ «τέ-
χνα φωτός». Ὡς ἀποκαλύψωμεν τὸν Ἰησοῦν εἰς πολλούς.

1. Εἰσαγωγή.

Εἰς τὰς ἀρχαιοτάτας τοιχογραφίας τῶν κατακομβῶν, ἐκτὸς
τῶν ἄλλων, εἰκονίζεται ὁ Ὁρφεὺς καθήμενος ἐπὶ βράχου φέρων
χλαμύδα καὶ φρύγιον πῖλον καὶ κρούων τὴν λύρην ἐντὸς βουκο-
λικοῦ τοπίου, ἐνῶ πρόβατα, λέοντες, ἵπποι, πτηνὰ, ἄρκτοι,

πάνθηρες, ὄφεις, χελῶναι κ.λ.π. ἀκροῶνται τῆς γλυκείας μελωδίας καὶ τιθασσεύονται. Ἡ ὡραία αὐτὴ εἰκὼν θεωρεῖται ὡς σύμβολον τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Σωτῆρος ὡς ἄλλη γλυκεῖα μελωδία ἐξημέρωσε τὰ ἦθη τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς γράφει χαρακτηριστικῶς, ὅτι ὁ Κύριος «τὰ ἀργαλεώτερα θηρία, τοὺς ἀνθρώπους ἐτιθάσσει· πτηνὰ μὲν τοὺς κούφους αὐτῶν· ἐρπετὰ δὲ τοὺς ἀπατεῶνας καὶ λέοντας μὲν τοὺς θυμικούς, σύας δὲ τοὺς ἡδονικούς, λύκους δὲ τοὺς ἀρπακτικούς... Καὶ πάντα ἄρα ταῦτα τὰ ἀγριώτατα θηρία καὶ τοιοῦτους λύκους ἡ οὐράνιος ὥδῃ αὐτὴ μετεμόρφωσεν εἰς ἀνθρώπους ἡμέρους... ὅρα τὸ ἄσμα τὸ καινὸν ὅσον ἴσχυσεν· ἀνθρώπους ἐκ λύκων καὶ ἀνθρώπους ἐκ θηρίων πεποίηκε». Καὶ ὁ Εὐσέβιος ἔλεγεν, ὅτι ὁ Σωτὴρ «μουσικὸν ὄργανον χερσὶ λαβὼν αὐτοῦ ποίημα σοφίας τὸν ἄνθρωπον ὥδᾳς καὶ ἐπαδᾳς διὰ τούτου λογικοῖς θηρσὶν ἀνεκρούετο πάντα τρόπον ἀνήμερον Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, πάθη τε ἄγρια καὶ θηριώδη ψυχῶν τοῖς τῆς ἐνθέου διδασκαλίας φαρμάκοις ἐξιώμενος»¹.

Πάντα ταῦτα δεικνύουν τὴν ἐκπολιτιστικὴν δύναμιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἀντιμετώπισε νικηφόρως τὴν ἀγριότητα καὶ τὴν πρωτοφανῆ κατάπτωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὗρίσκετο ἡ ἀνθρωπότης κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Σωτῆρος. Ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ εἶχον καταπέσει, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ πλείστων τεκμηρίων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀνάγλυφα ἐπὶ τῶν νομισμάτων, κεχαραγμένα ἐπὶ τῶν πολυτίμων λίθων, ἐξωγραφημένα ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν, ἐσπαρμένα εἰς τὰς οὐλίδας τῶν φιλοσόφων, τῶν ποιητῶν, τῶν σατυρικῶν καὶ τῶν ἱστοριογράφων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης².

1. Γεωργίου Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, Ἀθῆναι, σελ. 97-98. Παναγιώτου Τρεμπέλα, Ὁ Ὀρφεὺς ἐν τῇ παλαιοχριστιανικῇ τέχνῃ (Πρακτικὰ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Β', 1936, σελ. 94-107).

2. F. W. Farrar, Αἱ πρῶται ἡμέραι τοῦ Χριστιανισμοῦ, βιβλίον Α'. Ὁ Ἀντίχριστος, μετάφρ. Χ. Ἰ. Παπαϊωάννου, Πειραιεὺς 1922, σελ. 6.

2. Ἡ κατάπτωσις τῆς Θρησκείας.

Εἰς ποίαν κατάστασιν εὐρίσκετο ἐν πρώτοις ἡ Θρησκεία; Ὁ κόσμος ἦτο βυθισμένος τότε εἰς τὸ σκότος τῆς εἰδωλολατρείας. Ὡς λέγει παραστατικῶς ὁ ψαλμωδός, «τὰ εἰδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων· στόμα ἔχουσι καὶ οὐ λαλήσουσιν, ὀφθαλμοὺς ἔχουσι καὶ οὐκ ὄψονται, ὦτα ἔχουσι καὶ οὐκ ἐνωτισθήσονται, οὐδὲ γάρ ἐστι πνεῦμα ἐν τῷ στόματι αὐτῶν» (Ψαλμ. ρλδ', 15-17). Οἱ θεοὶ τῆς ἀρχαίας θρησκείας ἦσαν προσωποποιήσεις τῆς μέθης, τῆς αἰμομιξίας, τῆς ἀρπαγῆς, τῆς μοιχείας, τῆς λαγνείας, τοῦ δόλου, τῆς ὠμότητος, τῆς ὀργῆς. Δι' αὐτὸ ἡ παλαιὰ θρησκεία εὐρίσκετο εἰς κατάπτωσιν καὶ ἀποσύνθεσιν. Τὰ χρηστήρια πλὴν ἑνὸς ἢ δύο εἶχον ἐκλείψει. Εἰδὸς τι προαισθήσεως τοῦ θανάτου τῆς ἀρχαίας πίστεως εἶναι ἡ παράδοξος εἰδήσις κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Τιβερίου, ὅτι «ὁ μέγας Πᾶν τέθνηκε»¹.

Χαρακτηριστικὴ ἐκδήλωσις τῆς καταπτώσεως τῆς Θρησκείας κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν εἶναι καὶ ἡ λατρεία τῶν αὐτοκρατόρων, οἱ ὅποιοι συχνάκις ἦσαν διεστραμμένοι ἐγκληματῆται. Ἐξ αὐτῶν ὁ Καλλιγούλας συνήθιζε νὰ λέγῃ: «Οἱ βασιλεῖς εἶναι θεοί, οἱ δὲ λαοὶ ἀγέλαι κτηνῶν!» Ἡ λατρεία τῶν αὐτοκρατόρων κατέστη ἐπίσημος λατρεία τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, εἰσαγομένη εἰς τοὺς ὑποτασσομένους λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς². Αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐλάτρευον τὸν Ἀντώνιον ὡς νέον Διόνυσον καὶ μετὰ μεγίστης ἀφελείας ἐμνήστευσαν αὐτὸν μὲ τὴν Ἀθηνᾶν, προσενεγκόντες καὶ γαμήλιον δῶρον χίλια τάλαντα.

Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν πλῆθος θρησκειῶν πάσης προελεύσεως καὶ μὲ τὰ πλέον ἐτερόκλητα στοιχεῖα εἶχον ἀναμιχθῇ εἰς ἓν παράδοξον καὶ ἀποκρουστικὸν μῖγμα. Αἱ πλέον ἐξωφρενικαὶ θεότητες τῆς Ἀνατολῆς εἶχον εἰσαχθῇ εἰς τὰ πάνθεα τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου. Ὁ κόσμος εἶχε παρασυρθῇ εἰς τὸν κατήφορον τοῦ

1. Πλουτάρχου, Περὶ τῶν ἐκλειοιπ. χρηστηρίων κ. 5 ἐξ. ἐν Εὐαγγ. Ἀντωνιάδου, Ἡ κατάστασις τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀπ. Παύλου, Ἀθῆναι 1932, σελ. 61-62.

2. Βασ. Στεφανίδου, Ἐκκλησ. Ἱστορία, Ἀθῆναι 1948, σελ. 14.

«συγκρητισμοῦ», τῆς ἀναμίξεως δηλαδή τῶν Θρησκειῶν. Αἱ θρησκείαι εἶχον καταντήσῃ πληθωρικὰ νομίσματα. «Ὁ κόσμος κατήντησε κράτος δαιμόνων», ἔλεγεν ὁ εἰδωλολάτρης Πορφύριος. Ἡ ὀργιαστικὴ καὶ αἱματηρὰ λατρεία τῆς Κυβέλης ἐκ τῆς Φρυγίας, τὴν ὁποίαν εἰσήγαγεν ἐπισήμως ὁ Αὐγουστός, ἡ πλήρης ἠθικῶν ἀσχημιῶν λατρεία τῆς Ἰσιδος ἐκ τῆς Αἰγύπτου· ἡ φυσιο-λατρικὴ λατρεία τοῦ Μίθρα, ἣτις εἶχε κατακλύσει τὸν στρατόν· δ,τι παράδοξον, δ,τι ἀνήθικον, δ,τι βάρβαρον ἐπιστεύετο ὡς θρησκευτικὴ ἀλήθεια¹. Ἐνῶ οἱ πλέον μορφωμένοι κατήντων εἰς τὸν σκεπτικισμόν καὶ τὸν ἀγνωστικισμόν, τὰ λαϊκὰ στρώματα παρεσύροντο εἰς τὰ δίκτυα τῆς δεισιδαιμονίας, τῆς μοιρολατρείας, τῶν μάγων καὶ τῶν ἀστρολόγων². Εἰς τὰ μυστήρια τοῦ Διονύσου οἱ μύσται κατεξέσχιζον ζῶν καὶ ζῶν (κυρίως ἐλάφιον ἢ ἐρίφιον) καὶ ἔτρωγον αὐτὸ ὧμόν. Εἰς τὰ μυστήρια τῆς Κυβέλης καὶ τοῦ Ἀττεως ὑπεβάλλοντο εἰς τὸ ταυροβόλιον ἢ κριοβόλιον, τὸ ὁποῖον συνίστατο εἰς τὸ ὅτι οἱ μύσται ἐντὸς λάκκου ἐδέχοντο ἐπὶ τοῦ προσώπου καὶ τῶν ἐνδυμάτων τὸ αἷμα τῶν ἀνῶθεν σφαζομένων τούτων ζώων. Πολλάκις εἰς τὰς λιτανείας τῶν μυστηρίων ἄνδρες κορυβαντιῶντες ἐπληττον καὶ ἐπλήγωνον τὰς σάρκας αὐτῶν δι' ἐγχειριδίων, μέχρις ὅτου τὰ ἐνδύματά των ἐποτίζοντο δι' αἵματος.

Ἀλλ' ἐὰν τοιαύτη ἦτο ἡ κατάπτωσις εἰς τὴν Θρησκείαν, φυσικὴ ἦτο ἡ ἀποσύνθεσις καὶ ἡ παρακμὴ εἰς τὰ λοιπὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ.

3. Ἡ κατάσταση τῆς Φιλοσοφίας κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χριστοῦ.

Καὶ ἡ Φιλοσοφία, παρὰ τὴν προσπάθειαν αὐτῆς πρὸς ἀναβίωσιν, παρουσιάζει κατάπτωσιν καὶ παρακμὴν. Εἰς τοὺς φιλοσόφους τῶν χρόνων τούτων ἐλλείπει πᾶσα αὐτοτέλεια καὶ πρωτοτυπία· ἐξησθένησεν ἡ δύναμις τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος

1. Ἡλία Μαστρογιαννοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία τῶν μαρτύρων, Ἀθήναι, ἐκδ. «Ζωῆς», σελ. 8-9.

2. Εὐαγγ. Ἀντωνιάδου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 65 ἐξ.

καὶ ἐκλονίσθη ἡ πεπολίθησις εἰς τὰς γνωστικὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν περίοδον, τὸ γνῶρισμα τῆς φιλοσοφίας ἦτο ὁ ἐκλεκτισμὸς καὶ ἡ συγκριτικὴ τάσις. Ἐκαστος φιλόσοφος συγκρίνει, συμβιβάζει καὶ ἀναμιγνύει τὰς διδασκαλίας τῶν προϋπαρχόντων φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἐκλέγων ἐκ τούτων ὅ,τι νομίζει οὕτως ὡς ὀρθόν.

Ἰδιαίτερος ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία εἶχεν ἐκλαϊκευθῇ καὶ διαδοθῇ εὐρύτατα, παρουσιάζουσα ἔντονον θρησκευτικὸν μυστικισμόν. Οἱ Στωϊκοὶ προσεπάθουν νὰ συντελέσουν εἰς τὴν ἠθικὴν ἀνάπλασιν τῆς διεφθαρμένης κοινωνίας. Αἱ ἰδέαι καὶ τὸ παράδειγμα αὐτῶν προσείλκυον πολλοὺς καὶ ἐνίσχυον εἰς τὸν βίον τὰς εὐσεβεῖς καὶ ἀνησύχους ψυχὰς ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἐπεζήτουν τὴν λύτρωσιν¹. Παρὰ ταῦτα ἡ στωϊκὴ διδασκαλία δὲν ἠδύνατο νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ κινητοποιήσῃ τὴν βούλησιν αὐτῶν. Εἶχε πανθεϊστικὴν χροιάν καὶ ἐκήρυττε τὴν Εἰμαρμένην, ταυτίζουσα αὐτὴν μὲ τὸν Παγκόσμιον Νόμον ἢ τὴν ὑπάρχουσαν φυσικὴν τάξιν, ἣτις ἐξελαμβάνετο ὡς λογικὴ καὶ ἠθικὴ κατὰ τὸν χαρακτῆρα. Ἄλλ' ἡ Εἰμαρμένη δὲν ἦτο προσωπικόν τι ὄν, μετὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἠδύναντο οἱ ἄνθρωποι νὰ ἔλθουν εἰς ἐπικοινωνίαν. Συνεπῶς ἡ Στοὰ δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὸν ἐνθουσιασμόν μιᾶς ζωῆς θρησκείας, ἡ ὁποία δημιουργεῖ προσωπικὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Ὑπῆρχον βεβαίως μερικοὶ διανοούμενοι, οἱ ὅποιοι ἤντλουν θάρρος καὶ γαλήνην ἐκ τῆς πίστεως εἰς τὴν Εἰμαρμένην, τὴν ἀναλλοίωτον καὶ λογικὴν τάξιν τοῦ Σύμπαντος, ἀλλὰ τὸ πολὺ πλῆθος οὐδεμίαν ἀποτελεσματικὴν βοήθειαν καὶ παρηγορίαν εὕρισκεν ἐν τῇ ζωῇ ἐκ τῆς πίστεως ταύτης, καθ' ὅσον ἡ Εἰμαρμένη ἐστερεῖτο τῆς ἐνεργοῦς δυνάμεως τοῦ Προσωπικοῦ ὄντος².

4. Ἡ κατάπτωσις τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης.

Μεγάλῃ ὑπῆρξεν ἡ κατάπτωσις τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ.

1. Βασιλείου Χ. Ἰωαννίδου, Ὁ Ἀπ. Παῦλος καὶ οἱ στωικοὶ φιλόσοφοι, Θεσσαλονίκη 1934, σελ. 5-6.

2. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 199.

νισμού. Ἡ ποίησις κατέπεσεν ἐν μεγάλῳ μέτρῳ εἰς ἐξεζητημένην σάτυραν, κενὴν λογοποιίαν ἢ κενολόγα ἐπιγράμματα. Τὰ ἑλληνικὰ ἀγάλματα τῶν χρόνων τοῦ Φειδίου ἀπεκεφαλίζοντο ἀνηλεῶς, διὰ νὰ ἀντικατασταθοῦν αἱ κεφαλαί των μὲ τὰ βλοσυρὰ ἢ ἡλίθια χαρακτηριστικὰ τοῦ Γαίου ἢ τοῦ Κλαυδίου. Ἡ ῥητορική εἶχε θεατρικὴν προσποίησιν καὶ ἡσχολεῖτο περὶ τὴν λεξιθηρίαν, τὴν συκοφαντίαν καὶ τὴν σοφιστείαν¹. Τὸ δράμα εἶχεν ἐκφυλισθῆ εἰς μέσον ἐπιδειξέως σκηνικῆς λαμπρότητος ἢ εὐφυοῦς μηχανικῆς. Οἱ δραματικοὶ εἶχον ἐξαφανισθῆ πρὸ τῶν ξιφομάχων καὶ τῶν schoinoBATΩν².

Καὶ εἰς αὐτὸ τὸ «κλεινόν» καὶ «ἰοστεφές» ἄστυ τῶν Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ παρελθόν ἦτο ἡ κοιτὶς τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, ὑπῆρχε μεγάλη κατὰπτωσις τοῦ καλλιτεχνικοῦ καὶ φιλολογικοῦ βίου. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεδαψίλευον ὑπερβολικὰς τιμὰς εἰς νέους ἀσήμους ποιητάς, καλοῦντες αὐτοὺς «νέους Ὀμήρους» καὶ τιμῶντες αὐτοὺς δι' ἀνδριάντων³. Οἱ συγγραφεῖς ἡσχολοῦντο περὶ τὰ «μυίας καὶ ψιττακοῦ καὶ κώνωπος ἐγκώμια»! Εἰς τὴν Ἀττικὴν γῆν, ὡς παρατηρεῖ ὁ ἱστορικὸς τοῦ Ἑθνους Παπαρρηγόπουλος, ἐθριάμβευσεν ἡ «νεωτέρα» σοφιστικὴ, ἥτις «οὐδὲν ἄλλο ἦτο παρὰ ἡ τελειοποίησις τῆς ἀρχαίας, περὶ πᾶσαν μὲν ἀγυρτεῖαν, ἐξαιρέτως δὲ περὶ τὴν φλυαρίαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἡ μᾶλλον ἄσκοπος τοῦ λόγου ἐνασχόλησις ἀφ' ὅσας ἀναφέρει ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος»⁴.

Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἤνοιγον ἀδιστάκτως τὰς πύλας τῶν θεάτρων αὐτῶν εἰς θαυματοποιούς καὶ γελωτοποιούς, εἰς μίμους τῶν φωνῶν ζώων καὶ λοιπῶν φυσικῶν ἡχων καὶ εἶχον ὡς εὐαρέστους τέρψεις τὰς αἰσχροὺς παλαιίστρας καὶ τοὺς αἵματηροὺς ἀγῶνας τῶν μονομάχων. Μονομάχοι, ἄνθρω-

1. F. W. Farrar, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 12.

2. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 13.

3. Εὐάγγ. Ἀντωνιάδου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 105-106.

4. Κ. Παπαρρηγόπουλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλλ. Ἑθνους, Β, II, σελ. 14.

ποι χυδαιότατοι ἐκ τοῦ συρφετοῦ λαμβανόμενοι καὶ τῆς κατωτάτης ὑποστάθμης τοῦ λαοῦ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ ἀληθῆ ἀποβράσματα τῆς κοινωνίας, ἐχρησιμοποιοῦντο, διὰ νὰ διασκεδάζουν τὸν ἀθηναϊκὸν λαόν¹.

5. Ἡ κατάπτωσις τοῦ ἠθικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου.

Ἐπειτα ὁ καθ' ὅλου ἡ θ ι κ ὸ ς καὶ κ ο ι ν ω ν ι κ ὸ ς β ῖ ο ς εὗρίσκετο κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους εἰς φοβερὸν κατάντημα. Ἰδοὺ πόσον καυστικῶς περιγράφει τὸ κατάντημα τοῦτο εἰς ἔθνικὸς φιλόσοφος, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε καὶ πολὺ αὐστηρὰς ἀρχάς: «Ὁ κόσμος, ἔγραφεν, εἶναι γεμᾶτος ἐγκλήματα καὶ πάθη. Οἱ ἄνθρωποι ἀγωνίζονται διὰ μίαν δάφνην χάριν ἐπαισχύντων σκοπῶν. Κάθε ἡμέραν ἡ ἀκολασία αὐξάνει καὶ ἡ ἐντροπὴ ἐλαττώνεται. Ποδοπατεῖται ὅ,τι εἶναι καλὸν καὶ ἱερόν. Ἡ ἀνηθικότης διαδίδεται παντοῦ. Ἡ κακία δὲν ἀποφεύγει πλέον τὸ φῶς. Τόσον ἀπροκάλυπτη κατήντησεν ἡ φαυλότης καὶ τόσον ἀδιάντροπα διαφημίζεται, ὥστε ἡ ἀγνότης εἶναι σπάνιον πρᾶγμα ὅχι μόνον νὰ τὴν εὕρῃς, ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν ἀκούσῃς»².

Ἡ περιγραφή αὕτη ὡχριᾷ ἐνώπιον τῶν φρικιαστικῶν περιγραφῶν τῶν ἡθῶν, τὰς ὁποίας δίδουν εἰς ἡμᾶς ἄλλοι συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς. Αἱ τρομεραὶ διαπιστώσεις τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐν τῷ Α' κεφαλαίῳ τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς εἶναι ἀπλῶς μερικοὶ ὑπαινιγμοὶ διὰ μίαν βοῶσαν πραγματικότητα. Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ «χρυσοῦ ὄνου» τοῦ Ἀπουληίου καὶ τοῦ «Λουκίου ἡ ὄνου» τοῦ Λουκιανοῦ, τὰ λείψανα τῆς Πομπηΐας καὶ τοῦ Ἡρακλείου, αἱ σάτυραι τοῦ Περσίου καὶ τοῦ Ἰουβεναλίου, τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Μαρτιαλίου, τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Τακίτου, τοῦ Σουετωνίου καὶ τοῦ Κασσίου Δίωνος, αἱ ῥυπαραὶ μῦθοπλαστίαι τοῦ Πετρωνίου — πάντα ταῦτα παρέχουν εἰς ἡμᾶς εἰκόνα τόσον τῆς φαυλότητος καὶ ἀναιδεΐας τῶν χρόνων ἐκείνων, ὅσον καὶ τῆς βαθείας ἠθικῆς καταπτώσεως καὶ τοῦ ἐκφυλισμοῦ τοῦ μεγαλυτέρου μέρους ὅλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων τῆς τότε κοι-

1. Εὐαγγ. Ἀντωνιάδου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 105.

2. Ἡλία Μαστρογιαννοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 9.

νωνίας. Πανταχοῦ ἐβασίλευεν ἡ ἀποθέωσις τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ τῶν κτηνωδῶν ἐνστίκτων. Τὸ κακὸν ἐθεωρεῖτο ὡς κάτι θεμιτὸν καὶ διεπράττετο ἐλευθέρως καὶ δημοσίᾳ. Εἰς πόλεις, ὅπως ἡ Κόρινθος καὶ ἡ Ἀντιόχεια, ἡ ἁμαρτία διεπράττετο ἐπισήμως. Ἡ Ρώμη μὲ τὸν πλοῦτόν της συνηγωνίζετο ταύτας. Αἱ εὐγενεῖς ρωμαῖαι δέσποιναι ἐμιμοῦντο τὰς γυναῖκας τοῦ δρόμου ἢ ὑπελόγιζον τὰ ἔτη αὐτῶν συμφώνως πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀποπεμφάντων ἢ ἀποπεμφθέντων συζύγων¹. Ὁ Αὐγουστος ἐξέδιδε διατάγματα ὑπὲρ τῆς σεμνότητος τῶν ἡθῶν καὶ παρέβαιnen ὁ ἴδιος ταῦτα κατὰ τὸν προκλητικώτερον τρόπον.

Ἐκατομμύρια ἔπειτα δούλων εἰς ὅλην τὴν γῆν ἐστέναζον ὑπὸ φρικτὴν καὶ ἀφόρητον δουλείαν. Οἱ κύριοί των εἶχον ἐπ' αὐτῶν ἀπόλυτον ἐξουσίαν, δυνάμενοι νὰ μαστιγώνουν ἢ νὰ θανατώνουν αὐτοὺς κατ' ἀρέσκειαν. «Ἐν τῷ κατωτάτῳ ἄκρῳ τῆς κοινωνικῆς κλίμακος, γράφει ὁ Φαρράρ, ὑπῆρχον ἑκατομμύρια δούλων, ἄνευ οἰκογενείας, ἄνευ θρησκείας, ἄνευ κτημάτων, ἄνευ ἀνεγνωρισμένων δικαιομάτων, πρὸς οὓς οὐδεὶς εἶχεν ἀνεγνωρισμένα καθήκοντα»².

Αἱ ἀνώτεραι ἐξ ἄλλου τάξεις «ἐσπατάλων περιουσίαν ὁλόκληρον εἰς ἓν μόνον δεῖπνον. Ἐπινον ἐκ μυρρίνων καὶ λιθοκοσμήτων ἀγγείων ἀξίας χιλιάδων δραχμῶν καὶ ἔτρωγον ἐγκεφάλους ταῶν καὶ γλώσσας ἀηδόνων»³. Ὑπεράνω πάντων τούτων ἴστατο ὁ αὐτοκράτωρ, ὅστις, «κατὰ τὴν ἀνατριχιαστικὴν φράσιν τοῦ Γίββωνος, ἦτο ἐν ταύτῳ ἱερεὺς, ἄθεος καὶ θεός»⁴. Εἰς τὴν πραγματικότητά ἦτο ἀνθρωπόμορφον τέρας, ἀφοῦ ὠργάνωνε καὶ παρηκολούθει τὰς μονομαχίας θηρίων καὶ ἀνθρώπων, ἐτέρπετο δέ, ὅταν ἔβλεπε τοὺς ἀνθρώπους νὰ κατασπαράσσωνται ἀπὸ τοὺς

1. Εὐαγγ. Θεοδώρου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 48. F. W. Farrar, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 6-11. A. Nicolas, Études philosophiques sur le Christianisme, μτφρ. Π. Βράβλα Ἀρμένη καὶ Ἀ. Μαυρομάτου, τόμ. 1, Ἀθῆναι 1910, σελ. 152.

2. F. W. Farrar, Ὁ Ἀντίχριστος, μτφρ. Χ. Παπαϊωάννου, σελ. 7-8.

3. Αὐτόθι, σελ. 9.

4. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 10.

πάνθηρας, τὰς τίγρεις καὶ τοὺς λέοντας. «Ὁ Αὐγουστος ἐν τῷ προσηρτημένῳ εἰς τὴν διαθήκην του ἐγγράφῳ ἀναφέρει, ὅτι εἶχεν ἐκθέσει 8.000 μονομάχους καὶ 3.510 θηρία»¹. Ὡς πληροφορεῖ ἡμᾶς ὁ ἱστορικὸς Δίων, ἐπὶ Τραϊανοῦ ἐντὸς 123 ἡμερῶν κατεσπαράχθησαν 10.000 μονομάχων καὶ 11.000 θηρίων². Ὁ Τάκιτος ἀναφέρει, ὅτι ὁ Κλαύδιος ὠργάνωσε θηριομαχίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος 19.000 μονομάχων. «Κάθε φοράν προτοῦ νὰ ἀρχίσουν αἱ θηριομαχίαι εἰς τὸ ἀμφιθέατρον οἱ μονομάχοι, δηλαδὴ οἱ μελλοθάνατοι ὑψωναν τὴν φωνὴν των διὰ νὰ χαιρετήσουν τὸν αὐτοκράτορα, ποὺ τοὺς παρέδιδεν εἰς τοὺς ὄνυχας καὶ τοὺς ὀδόντας τῶν θηρίων: «ave imperator, morituri te salutant» («χαῖρε, αὐτοκράτορ· οἱ μελλοθάνατοι σὲ χαιρετοῦν»).

Ὁ ὄχλος (ἐχειροκρότει καὶ ἐντὸς ὀλίγου τὸ ἀμφιθέατρον ἐπλημμύριζεν ἀπὸ τὸ αἷμα. Ἀς σημειωθῇ, ὅτι ὁ Τάκιτος ὅλα αὐτὰ τὰ περιγράφει καὶ τὰ χαρακτηρίζει ὡς ὑπέροχον θέαμα. Ὁ Καλλιγούλας κατὰ τὸν Σουετώνιον ἠύχετο νὰ εἶχεν ὅλος ὁ ρωμαϊκὸς λαὸς μίαν κεφαλὴν διὰ νὰ ἴκωτο νὰ τοῦ τὴν κόψῃ διὰ μιᾶς»³. Ὁ Σατωμπριάν (Chateaubriand), περιγράφων τὴν τραγικὴν ταύτην κατὰ πτωσιν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, καταλήγει: «Ἐὰν ὁ Χριστὸς ἦρχετο ὀλίγον βραδύτερον εἰς τὴν γῆν, θὰ εὑρίσκε μόνον τὸ πτώμα τῆς κοινωνίας»⁴.

6. Ἡ νοσταλγία τοῦ «Ἀγνώστου Θεοῦ».

Τὰ λεχθέντα εἰς τὸ παρὸν μάθημα ἀποδεικνύουν, ὅτι κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων ἐπιέζετο ἐντὸς τῆς πνιγερᾶς ἀτμοσφαίρας, τὴν ὁποίαν εἶχε δημιουργήσῃ ἡ κατὰ πτωσις ὅλων τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ. Ὑπὸ τὸ ἐξωτερικὸν μεγαλεῖον τῆς αὐτοκρατορικῆς Ρώμης ἐκρύπτετο ἄσωτος καὶ σαπρὸς πολιτισμός, ὅστις ταχέως ἐδημιούργησε τὸν κορεσμὸν καὶ τὴν ἀηδίαν καὶ ἐγέννησε σφοδρὰν τὴν νοσταλγίαν τῆς

1. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 13.

2. A. Nicolas, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 158-159.

3. ΘΚ, σελ. 218.

4. Chateaubriand, Le genie du Christianisme, τόμ. VI, σελ. 288. ΘΚ, σελ. 218.

λυτρώσεως. Τοιουτοτρόπως ἐξ ὧν τῶν τομέων τοῦ πολιτισμοῦ παρήγετο αἶσθημα μὴ ικανοποιήσεως ἐκ τοῦ παρόντος καὶ ἐγεννᾶτο πρωτοφανὴς θρησκευτικὴ δίψα. "Οσοι δὲν εἶχον διαφθαρῇ πλήρως, προσεδόκων νέον τι, μὴ προερχόμενον ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ βοηθείας, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς θείας Ἀποκαλύψεως. Εἰς τὰς ψυχὰς πολλῶν ἐπαλλε ζωηρὰ ἡ νοσταλγία τοῦ «Ἀγνώστου Θεοῦ», πρὸς τὸν ὁποῖον εἶχον ἀφιερῶσει πλείστους βιωμούς¹. «Ὁ κόσμος τότε, λέγει ὁ Dill, εὕρισκετο εἰς τὰς ὠδῖνας μιᾶς θρησκευτικῆς ἐπαναστάσεως καὶ εἰς ἀναζήτησιν τοῦ Θεοῦ δι' οἰουδήποτε μέσου»².

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κυρίου ὑπῆρχε μεγίστη παρακμὴ καὶ κατὰ πτωσις ὧν ἀνεξαίρετως τῶν τομέων καὶ στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ.

7. Πρακτικὴ ἐφαρμογή.

Πρέπει νὰ δοξάσωμεν τὸν Θεόν, διότι ἡμεῖς ζῶμεν εἰς ἓν πολιτιστικὸν περιβάλλον, τὸ ὁποῖον εἶναι πολὺ καλύτερον ἐκείνου, ποὺ ὑπῆρχε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κυρίου. Βεβαίως καὶ σήμερον ὑπάρχει πολιτιστικὴ κρίσις, ὡς εἵπομεν εἰς προηγούμενον μάθημα. Καὶ σήμερον γίνονται ἐγκλήματα καὶ πράξεις εἰδεχθεῖς. Ἀλλ' ὅλα αὐτὰ δὲν ἀντέχουν σήμερον εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Γίνονται ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύσῳ, διότι καταδικάζονται ὑπὸ τοῦ κοινοῦ ἠθικοῦ αἰσθητηρίου, τὸ ὁποῖον ἀναμφιβόλως μὲ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔχει ὀξυνθῆ. Ἐπειτα ὅσοι εἶναι ζῶντα μέλη τῆς Ἐκκλησίας ζοῦν, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἐπόμενο μάθημα, εἰς μίαν ἀνωτέραν πνευματικὴν ἀτμόσφαιραν. Δι' αὐτό, ἐφ' ὅσον εἴμεθα προνομιοῦχοι, ζῶντες ἐν τῷ φωτὶ τῆς πλήρους καὶ ὁλοκληρωμένης ἀληθείας, ἃς εἴμεθα «υἱοὶ φωτός» (Α' Θεσσ. ε' 5) καὶ ἃς περιπατῶμεν ὡς «τέχνα φωτός» (Ἐφεσ. ε', 8).

1. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1928, σελ. 14-15.

2. Βασιλείου Ἰωαννίδου, Ὁ μυστικισμὸς τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ιδέαι καὶ τάσεις τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, Ἀθῆναι 1936, σελ. 68.

Ἐπειτα ἄς μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ἔχομεν ὑποχρέωσιν, ὅπως ἐξ εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν Χριστὸν διὰ τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς χάριτος, εἰς τὴν ὁποίαν ζῶμεν, ἐργασθῶμεν κατὰ δύναμιν, διὰ νὰ θεραπευθῇ ἡ σημερινὴ πολιτιστικὴ νόσος. Καὶ σήμερον πολλοί, θερίζοντες τοὺς καρποὺς τῆς ἀρνητικῆς ἐναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ στάσεως, συναισθάνονται ζωηρῶς τὴν νοσταλγίαν πρὸς λύτρωσιν καὶ ἀπαλλαγὴν ἐκ τῶν δεινῶν. Καὶ σήμερον διὰ πολλοὺς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ὁ ὑπ' αὐτῶν ἀναζητούμενος «Ἄγνωστος Θεός». Ἄς τὸν ἀποκαλύψωμεν εἰς αὐτούς.

Μορφὴ διδασκαλίας.

Αἱ ὑπ' ἀριθ. 2,3 καὶ 7 παράγραφοι δύνανται νὰ διδαχθοῦν διαλογικῶς. Αἱ λοιπαὶ καλὸν εἶναι νὰ διδαχθοῦν ἀκροαματικῶς.

Ἐποπτικὰ μέσα.

Ὡς ἐποπτικὰ μέσα δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν κινηματογραφικαὶ ταινίαι ἢ θεατρικαὶ παραστάσεις ἢ ῥαδιοφωνικαὶ σκηναί, ἀναφερόμεναι εἰς τὴν πολιτιστικὴν κατάστασιν τῶν χρόνων τοῦ Σωτῆρος.